

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ: ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА
МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ**

Наукова доповідь

Підготував д. політ. н. М.М. Розумний,

зав. відділу політичних стратегій

Національного інституту стратегічних досліджень

Київ, 2011

ЗМІСТ

Поняття політики ідентичності.....	2
Функції політики ідентичності та її предметне поле.....	5
Завдання політики ідентичності в Україні.....	12
Пропозиції щодо підвищення ефективності політики ідентичності в Україні.....	19

Анотація

У доповіді розглянуто функції та завдання політики ідентичності та визначено пріоритети її реалізації в умовах формування української політичної нації. Окреслено в загальних рисах нову модель ідентичності, що відповідає сучасним викликам та загальноцивілізаційним тенденціям, а також запропоновано основні принципи її змістовного наповнення та кроки до подолання кризових явищ у сфері національного самоусвідомлення.

ПОНЯТТЯ ПОЛІТИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ

Поняття ідентичності є одним з найбільш уживаних у сучасних суспільних і гуманітарних науках. Це призводить до розмивання та варіативності його термінологічного і концептуального змісту. В контексті даного дослідження під ідентичністю ми розуміємо сукупність суспільних уявлень і практик індивіда, що пов'язані з його включеністю в життя певної спільноти, за умови, що ця спільнота може бути охарактеризована як *колективний суб'єкт*.

Таким чином, ми виключаємо з поля розгляду аспекти ідентичності, що мають індивідуальну природу (персональна ідентифікація за ім'ям, рисами характеру, походженням, долею). Не йдеться і про ті групові ознаки, які ототожнюють дану людину з соціальною, культурною чи антропологічною категорією, яка не представлена у соціумі як консолідований суб'єкт (гендерна, расова, професійна та ін. ідентичність). Щоправда, за певних умов названі вище ідентичності можуть виступати консолідуючим чинником для формування соціально активної групи з ознаками суб'єктності – феміністичні, расистські, класові організації та рухи, засновані на основі певної ідеології групової обраності/дискримінованості.

Однак цей тип ідентифікації суттєво відрізняється від способів, якими усвідомлює свою гендерну, соціальну чи расову приналежність більшість членів суспільства, а тому така ідентичність пов'язана лише з частковою груповою суб'єктністю. Група, в якій дана ідентичність сприймається як консолідуючий чинник, є значно меншою (на кілька порядків), ніж кількість людей, що ідентифікують себе з даною ознакою суто на індивідуальному рівні.

Коллективними суб'єктами в сучасному світі найчастіше виступають **нації і конфесії**. Формування і відтворення цих двох типів ідентичності має під собою подвійну основу: інституційну та ідеологічну. Перша пов'язана з тим, що колективна суб'єктність національної та конфесійної спільнот

спирається на певну **організацію** – державну, церковну чи засновану у вигляді культурної комунікації (яка має, однак, виразні інституційні ознаки – мова, література, мистецтво, наука, освіта, фольклорна традиція, феномен культурної еліти тощо). Ідеологічна основа ідентичності полягає в тому, що ототожнення індивіда з даною спільнотою спирається на засвоєні ним **уявлення** про спільне походження, колективну місію, об'єднуючі цінності, суттєві відмінності від інших спільнот того ж типу. Це дає підставу сучасним дослідникам визначати цей тип ідентичності як такий, що характеризує приналежність людини до *уявленої спільноти* (Б.Андерсон).

Предметом нашого розгляду є, в даному разі, **національна ідентичність**, пов'язані з нею культурні, світоглядні та політичні уявлення, а також інституційні механізми, що забезпечують її формування, збереження і трансформацію. Функціонування цих механізмів та відтворення відповідних уявлень є предметом окремої політики – **політики ідентичності**, яка переважно реалізується в ідеологічній та гуманітарній сферах, але є також органічною складовою інших політик – внутрішньополітичної, зовнішньополітичної, соціально-економічної, безпекової. Політика ідентичності в контексті інших політик виконує роль їх доктринальної основи, надає сенсовості і забезпечує цілепокладання усіх видів діяльності соціального організму. Таким чином, політика ідентичності стосовно національної спільноти виконує майже ті самі функції, що й персональна Я-ідентифікація в структурі свідомості та соціальної діяльності індивіда.

Виняткового значення національна ідентичність набуває в умовах **національної держави** як типу соціально-політичної і культурної спільноти, що утвердився в якості панівного у Європі в нові часи (*Вестфальська система*).

Політика ідентичності не замінює собою механізм **формування нації**, вона виникає як надбудова до вже прийнятого членами спільноти рішення про те, щоб «бути разом». Така політика стає можливою за умови, що

відповідальність за виконання цього рішення взяла на себе певна група – державна бюрократія, інтелігенція, партія чи конфесія. Власне, ця група, яка на даному етапі взяла на себе відповідальність за рішення про «заснування» нації як окремішньої і самоврядної спільноти, є її головним суб'єктом політики ідентичності.

Разом з тим, у сучасних суспільствах жодна група, навіть, офіційно наділена граничними повноваженнями в сфері регулювання суспільних відносин, не може мати монополію у сфері політики ідентичності. **Суб'єктами** політики ідентичності, як правило, виступають органи державної влади, політичні та громадські рухи й організації, самоврядні територіальні, конфесійні, професійні та інші об'єднання громадян, культурна еліта, науковці, освітяни, різноманітні медіа, а також впливові фінансові та економічні структури, що забезпечують ресурсами впливовості названих вище суспільних акторів.

Чи більше устрій даної спільноти наближається до зразків *ліберальної демократії*, тим різноманітнішими і впливовішими є альтернативні щодо держави суб'єкти політики ідентичності.

У різних політичних, культурних, соціально-економічних умовах політика ідентичності може бути спрямована на вирішення відмінних **завдань**. Їх постановка залежить від характеру спільноти, її чисельності та складу, історико-культурних передумов формування, також від актуальної політичної, культурної, ідеологічної ситуації у світі та в регіоні.

Якщо говорити про такий історично та культурно детермінований тип спільноти, як сучасна нація, то **на різних етапах її становлення** актуалізуються відмінні завдання політики ідентичності:

- формування концептуальних засад спільної ідентичності та наповнення її культурним, соціальним, політичним змістом;
- підтримання (відтворення) моделі спільної ідентичності засобами соціального (у т.ч., державного) управління та регулювання;

- корекція уявлень про спільну ідентичність та форм її відтворення як відповідь на нові історичні виклики, що постають перед спільнотою.

Отже, політика ідентичності може бути за своїм типом *креативною, стабілізуючою* або *коригуючою*.

ФУНКЦІЇ ПОЛІТИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЇЇ ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ

Важливість політики ідентичності серед інших сфер суспільного управління та державної політики, в тому числі, визначається *функціями*, які виконує механізм національної ідентифікації в системі суспільної організації та саморегулювання.

Основними елементами такої організації є:

Моральна та ціннісна консолідація суспільства

Національна ідентичність завжди пов'язана з набором суспільних цінностей та норм, які індивід визнає і підтримує як свої власні. Ефект ціннісного і нормативного консенсусу, що досягається в межах такої ідентичності, забезпечує стабільність суспільних зв'язків та дає відчуття захищеності кожному члену суспільства.

Колективне самовизначення

Об'єднана на основі спільних уявлень група (нація) стає здатною до колективного мислення і колективної дії. Національна ідентифікація створює передумову для постановки і реалізації колективних цілей, артикуляції та реалізації колективних інтересів. Життя кожного члена спільноти, таким чином, набуває додаткового сенсу, оскільки ці інтереси і цілі стають, певною мірою, і його власними. Тим самим створюються передумови для утвердження в даному суспільстві активістського типу політичної культури.

Легітимація влади

Організована навколо національної ідентичності спільнота природним чином структурується, виділяючи зі свого складу керівне ядро – групу,

уповноважену приймати рішення та реалізовувати інтереси спільноти. Функція влади в такому суспільстві є невіддільною від процесів делегування повноважень і політичної відповідальності. Спільна ідентичність виступає проміжною (опосередковуючою) смисловою структурою у відносинах довіри між народом і владою.

Міжнародна суб'єктність

Ідентифікація індивіда з національним цілим є передумовою здійснення спільнотою ефективної зовнішньої політики. У міжнародних відносинах нація постає консолідованим суб'єктом, який повинен чітко усвідомлювати свої інтереси, виробляти власну стратегію, вчасно і безпомилково приймати політичні рішення, зберігати послідовність і спадкоємність зовнішньополітичного курсу, незалежно від зміни внутрішньополітичної кон'юнктури. Такий високий рівень узгодженості та координованості досягається на основі складних колективних форм національного усвідомлення, якими традиційно характеризується державно-політична еліта розвинутих країн, та завдяки розумінню і підтримці національних цілей більшістю населення.

Іміджева та репутаційна підтримка

На конкретних формах національного усвідомлення (історія, культура, особливості національного характеру, побуту) будується узагальнений образ представника даної спільноти. Даний образ накладає відбиток на взаємодію кожного члена спільноти із зовнішнім світом, надаючи йому, відповідно, певні переваги чи завдаючи шкоди репутації, залежно від конкретної ситуації. Оскільки глобалізація та комунікаційні технології нині стрімко розширюють число міжнародних контактів, престижність певної національності чи упередженість щодо її носія стає вагомим чинником життя і діяльності для дедалі більшого числа людей.

Загальною *метою* політики ідентичності є комунікативна цілісність

спільноти, її суб'єктність, здатність формувати й відтворювати спільні уявлення, норми і цінності, приймати спільні рішення і досягати спільних цілей.

Для того, щоб спільнота була здатна до цього, вона мусить спиратися на сукупність колективних уявлень і принципів самоусвідомлення як на даність, що не піддаються сумніву, або є продуктом усвідомленого компромісу.

В умовах раціоналізованої свідомості, що є загальною характеристикою європейського цивілізаційного шляху (незалежно від ідеологічних розбіжностей між лібералізмом, націоналізмом, комунізмом та ін.), політика ідентичності зазвичай спирається на певну *доктрину*. Це означає, що уявлення про культурні, історичні, політичні, конфесійні та інші підстави спільної ідентифікації громадян певної країни повинні становити собою цілісну й несуперечливу концепцію, яка відтворюється в основних суспільних дискурсах (політичному, науковому, медійному, культурно-мистецькому). У певному сенсі, можна говорити про ідеологічну роль такої доктрини ідентичності, що не обов'язково вимагає її директивності та незмінності.

У ліберальному суспільстві доктрина ідентичності постійно переглядається і зазнає критики з боку всіх суб'єктів політики ідентичності. Натомість у суспільствах іншого зразка – базованих на авторитеті, насильстві, непорушній традиції чи ідеократії – доктрина ідентичності лишається відносно стабільною, а варіюються лише засоби її реалізації.

Політика ідентичності є складною сукупністю механізмів і засобів впливу на суспільну думку і суспільну дійсність.

Предметне поле політики ідентичності утворюють ті сфери суспільного життя, які функціонально пов'язані з відтворенням загальнонаціональної ідентичності, колективних субідентичностей (національних, етнічних, конфесійних), або виявляють значну залежність від

їх стану. Такими сферами, зокрема, є:

Основні атрибути та символи державності: прапор, герб, гімн, посвідчення особи громадянина, система державних нагород, премій і відзнак, символіка державних органів та установ, державні свята та меморіальні заходи. У період становлення національної державності велике значення має заснування та утвердження цих атрибутів. Їх стабільне функціонування та підтримка населенням становить важливе ритуальне підґрунтя національної самосвідомості.

Культурний ландшафт, що утворюється пам'ятками історії, культури та архітектури, також слугує збереженню та відтворенню національної ідентичності. Особливо значною в цьому сенсі є роль пам'ятників, меморіалів. До важливих феноменів суспільної свідомості, які детермінують національну самосвідомість, належать також назва (самоназва) країни і народу, ідентифікація громадянами інших країн і народів у власних етнонімах, а також внутрішня топоніміка, включно з назвами населених пунктів, вулиць, площ тощо.

Режим функціонування та статус мов визначає один з базових комунікативних принципів державного і суспільного життя. Наявність і повноцінне функціонування національної мови є ознакою зрілої, самобутньої та розвинутої в культурному відношенні спільноти. Втім, використання мови метрополії в якості державної мови у колишніх колоніях не перешкоджає формуванню національної ідентичності (це показує довід країн Північної та Латинської Америки, Африки, а також Індії, Австралії, Ірландії та деяких інших країн).

Академічна наука, передовсім у її суспільствознавчих та гуманітарних галузях: історія, мовознавство, літературознавство, культурологія, політологія, правознавство. Ці науки в їхньому сучасному вигляді виходять з базового уявлення про те, що національний принцип лежить в основі

розмежування та ідентифікації культурних та суспільно-політичних феноменів. На наукових підходах ґрунтується функціонування самих понять народу, нації, національної державності, суверенітету тощо. Сьогодні на порядку денному суспільних наук досить гострим є питання про критерії визначення національної приналежності та пристосування її традиційних форм до умов сучасності.

Література і мистецтво, що, незважаючи на поширення глобальних комунікацій та домінування в них масової космополітичної культури, у своїх «високих» жанрах і сьогодні продовжують сприйматися і відтворюватися передовсім у національному форматі. Творча спадщина національних поетів, письменників, художників, діячів театру, кінематографістів лежить в основі уявлень сучасної людини про її національну приналежність та її позиціонування серед інших народів світу. Зміст сучасних художніх творів та позиція їхніх авторів слугують орієнтиром в актуальних проблемах життя національної спільноти, відображають основні тенденції її морального, світоглядного, психологічного стану.

Система освітніх та виховних закладів є розгалуженим інститутом соціалізації дітей та молоді. Наповнення навчального та виховного процесу національним змістом є чи найбільш дієвим засобом формування національної самосвідомості, успадкованим сучасними суспільствами від попередньої індустріальної епохи. Шкільна програма залишається головним засобом спрямованого й директивного впливу на свідомість людини в період засвоєння нею основних суспільних уявлень, норм та цінностей. Університет традиційно є базовим інститутом для формування свідомості національної інтелектуальної та управлінської еліти.

Бібліотечна, клубна та просвітницька діяльність в нинішніх умовах відіграє вже значно меншу роль в процесі підтримки та розвитку національної самосвідомості серед широких мас, ніж це було в часи СРСР. Однак система відповідних закладів, разом з державними телебаченням і радіомовленням,

залишається на сьогодні чи не єдиним комунікативним каналом поширення офіційної державної доктрини ідентичності.

Музейна та архівна справа, туристична інфраструктура виконує функцію збереження матеріальних свідчень культурно-історичної обґрунтованості основних положень доктрини ідентичності та є центрами її внутрішньої (для громадян своєї країни) та зовнішньої (для іноземців) репрезентації.

Воєнна організація держави традиційно вважається середовищем людей, чи не найбільш патріотично настроєних та відданих національній ідеї. Мобілізація патріотичних почувань та формування стійкої національної самосвідомості є необхідною складовою підготовки кадрів, основним призначенням яких є захист Вітчизни. Важливим аспектом військово-патріотичного виховання, що в умовах загального військового обов'язку виходить далеко за межі функціонування структур Збройних Сил, є його комплексний державно-громадський характер.

Конфесійні відносини є важливою сферою реалізації політики ідентичності у тих суспільствах, в яких поняття національності тісно пов'язане з релігійною приналежністю. Така ситуація характерна, перш за все, для моноконфесійних держав, у яких приналежність до єдиної церкви чи віри є важливим фундаментом суспільної злагоди та складовою частиною національної самосвідомості. Актуалізація зв'язку між конфесійною і національною приналежністю відбувається і в розділених суспільствах. Залежно від ситуації в країні, політика підтримки національної ідентичності може бути спрямована на підтримку конфесійної солідарності спільноти, або на нейтралізацію конфліктогенного потенціалу релігійних протистоянь.

Спорт у сучасному світі є сферою найбільш резонансних та емоційно забарвлених проявів національної гордості та самоповаги. Розвиток найбільш популярних і видовищних, зокрема, олімпійських видів спорту належить до

числа пріоритетів державної політики провідних країн світу. Спортивні перемоги є важливою складовою національного престижу, а вболівання за національні команди та спортсменів на міжнародних змаганнях нерідко перетворюються на потужні патріотичні демонстрації. Заохочення до успіху спортсменів та використання спортивних заходів з патріотичною та пропагандистською метою стало вже звичною практикою у багатьох країнах.

Діяльність мас-медіа формує загальне інформаційне і комунікативне тло, на якому відбувається усвідомлення своєї національної ідентичності і корекція уявлень про неї більшістю громадян. Інформаційна політика, складовою частиною якої є захист національного інформаційного простору, покликана, серед іншого, відтворювати основні маркери ідентичності в актуальному соціальному, політичному і культурному контексті. Основні інформаційні канали слугують, за різних обставин, а) утвердженню своєрідного стандарту національного самоусвідомлення, що складається з сукупності стереотипів масової свідомості; б) мобілізації патріотичних настроїв та переконань; в) виявленню та розв'язанню різноманітних конфліктів та розколів, що виникають у суспільстві з питань ідентичності.

Ці сфери регулюються основними соціальними акторами за допомогою ідеологій та інституцій. Основу політики ідентичності становить **нормоутворення та інформаційна діяльність**.

Залежно від наявного стану національної спільноти, проблем і викликів, що стоять перед нею в даний історичний момент, визначаються **пріоритети** політики ідентичності.

ЗАВДАННЯ ПОЛІТИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

Визначення напрямів та пріоритетів політики ідентичності вимагає врахування внутрішніх та зовнішніх умов становлення національної спільноти, її об'єктивного стану та особливостей колективного самоусвідомлення. В Україні успішність політики ідентичності вирішальним

чином залежить від дії таких внутрішніх і зовнішніх чинників.

Внутрішні чинники

1) **Незавершеність національного проекту:** державна незалежність та принцип національного суверенітету не мають поки що в Україні достатнього опертя на суспільно-політичний консенсус, про що свідчать дані соціологічних опитувань, вразливість щодо зовнішнього інформаційного впливу та перманентне загострення політичних конфліктів навколо питань ідентичності, зовнішньої орієнтації і т.ін.

2) **Інерція форм колективного самоусвідомлення:** основні уявлення про національну ідентичність та її роль у формуванні політичної нації, а також суспільні практики, пов'язані з функціонуванням цієї ідентичності, для більшості громадян спираються на радянський досвід. Політика ідентичності у цьому контексті сприймається як ідеологічне насильство, феномен пропагандистського впливу, що сприяє відтворенню конфліктогенних стереотипів масової свідомості і перешкоджає конструктивному розв'язанню наявних суперечностей.

3) **Стагнація сфери національного самоусвідомлення та самопроекування:** протягом усіх 20 років незалежності основні типи ідентичності (національної, реакційної пострадянської, ліберально-космополітичної та проімперської) представлені в українському суспільстві фактично в сталих пропорціях. Отже, разом із застарілими формами ідентичностей зберігається множинність ідентифікацій та їх потенційна конфліктність.

4) **Неадаптованість основної моделі національної ідентичності** до критеріїв політичної нації та реалій постмодерну: пафос національно-визвольної боротьби, народовсько-романтичне тлумачення культурної індивідуальності, спроби культурно-освітньої уніфікації за зразками XIX-XX ст. не дають очікуваного ефекту, а лише призводять до відторгнення

української ідентичності та її дискредитації. В умовах несформованості чи недостатньої привабливості домінуючого типу національної ідентифікації відтворюються й актуалізуються конкуруючі версії ідентифікації.

5) *Політизація питань ідентичності*: політична конкуренція в умовах нерозвинутих форм політичної культури та нестабільності національної ідентифікації призвела до активного використання кризових явищ у сфері ідентичності з метою мобілізації електорату. Наслідком застосування відповідних технологій стало ідеологічне та культурне розмежування політичних сил та соціально активних груп, що має виразний регіональний характер.

Зовнішні чинники

6) *Глобалізація культурних та політичних процесів* призводить до суттєвих змін у формах колективної ідентичності, їх змістовному наповненні та ієрархічному співвідношенні. Згідно з більшістю концепцій глобалізації, принцип національного суверенітету в нових умовах зазнає суттєвого обмеження, а пов'язана з ним ідентичність «розчиняється» в просторі між глобальними та локальними формами спільностей, які, до того ж, перестають контролюватися традиційними суспільно-політичними акторами. На активний спротив, який чинять традиційні ідентичності новим тенденціям, вказують теоретики т.зв. глокалізації. На їхню думку, глобалізаційний тиск призводить до захисної реакції культурно-цивілізаційної локалізації.

7) Концепція *soft power* у сучасних міжнародних відносинах загалом та геополітичному суперництві, зокрема, ставить сферу ідентичності в центрі *інформаційно-психологічного протиборства*. Підрив основ національної ідентичності противника, що має на меті внутрішні розколи, політичну дестабілізацію, послаблення позицій на міжнародній арені є метою численних інформаційних атак, пропагандистських кампаній, що є для багатьох сучасних країн продовженням їхньої власної політики ідентичності,

але в зовнішньому, експансіоністському векторі.

Аналіз нинішнього стану вітчизняної сфери національної ідентичності, а також врахування чинників внутрішнього і зовнішнього впливу та світового досвіду її формування, відтворення і корекції¹ приводять нас до визначення низки **актуальних завдань політики ідентичності в Україні**.

По-перше, необхідно визначитися з базовою *моделлю національної ідентичності*, що передбачає опертя на один з двох принципів націотворення – етнічний або політичний (нація-держава чи держава-нація). Складність цього вибору полягає в тому, що концепція «політичної нації», яка сьогодні й на експертному, і на побутовому рівнях має значно більше число прихильників, та підтримується основними політичними акторами як всередині країни, так її ключовими зовнішньополітичними партнерами, у своєму чистому вигляді недостатньою мірою враховує особливості генезису української державності та її традиційну історико-культурну легітимацію. Справа в тому, що саме поняття національного суверенітету передбачає певну логіку становлення спільноти та її легітимації. Ця логіка полягає, в даному випадку, у тому, що, згідно з принципом самовизначення націй, українська держава передовсім є продуктом самовизначення українського народу, а тому її легітимність неминуче пов'язана з поняттями етнічної, культурної та історичної самотності.

Таким чином, приймаючи основні підходи політичної моделі нації, серед яких – принципова рівність прав громадян усіх національностей, гарантії задоволення культурних, мовних та релігійних потреб представників національних меншин та етнічних груп – слід також включити до її конструкції такі ціннісні і нормативні елементи, які відобразатимуть особливий статус національної культурної та політичної традиції українців у

¹ Розумний М.М. Ідея і нація в інформаційну епоху. – Харків: Майдан, 2006. – С.187-235; Розумний М.М. Національно-державні ідеології на пострадянському просторі (досвід Росії та Білорусі) // Політичний менеджмент. – 2009. – №4. – С.99-106; Розумний М.М. Формування національної ідентичності як пріоритет політики безпеки // Політичний менеджмент. – 2010. – №3. – С.116-123; Розумний М.М. Концептуальні засади політики ідентичності в Україні // Стратегічні пріоритети. – 2011. – №2. – С. 21-26.

загальній доктрині ідентичності громадян нашої держави. Такі елементи вже зафіксовані в тексті чинної Конституції (зокрема, у Ст.11), але їхнє засвоєння на рівні соціуму необхідно супроводжувати послідовною інформаційно-просвітницькою роботою.

Досягнення громадянського консенсусу в питанні про базову модель ідентичності неможливе без узгодженого чи принаймні компромісного підходу до **змістовного наповнення національної ідентичності**, що є сьогодні предметом гострих суперечок і конфліктів. Йдеться про питання державної мови, оцінки подій і суперечливих постатей історичного минулого, пріоритетність тих чи інших ідеологічних підходів, включення до національної традиції імен, подій і творів, що мають амбівалентну культурну і політичну ідентифікацію. Адже в Україні впродовж майже всієї національної історії навколо питань ідентичності та її політичних і культурних проявів точилася гостра полеміка і боротьба непримиренних позицій. Світоглядний спадок цієї боротьби продовжує розділяти українське суспільство й сьогодні.

Подолання конфлікту навколо змісту української ідентичності найчастіше пропонується шляхом уникання гострих питань, «винесення за скобки» незручних тем, конфліктогенних явищ і постатей. Така практика в деяких країнах засвідчила свою ефективність та дозволила, певною мірою, примирити нащадків учасників колишніх братовбивчих конфліктів. Однак, накладання інформаційного табу на конфліктні питання призводить до вилучення значного масиву національної духовної та інтелектуальної спадщини з активного обігу. А це в умовах, коли образ національної культури та уявлення про особливості історичної долі народу перебувають ще тільки в процесі свого становлення, веде до штучного збіднення духовно-інтелектуального життя спільноти загалом та до формування непривабливого, одновимірного національного образу, що не має шансів бути сприйнятим більшістю громадян.

Тому більш виправданим шляхом до національного порозуміння слід вважати творення синтетичних концепцій національної історії і культури, які б включали осмислення конфліктних і полемічних сюжетів на основі розуміння цілісності національного життя, його природної суперечливості та складності процесу пошуку оптимальних рішень. Українська історія і культура в такому вигляді постає як нелінійна і варіативна дійсність, головними цінностями якої є набутий спільнотою досвід, сформульовані в процесі національного розвитку часом суперечливі ідеї та створені представниками різних течій і підходів культурні вартості та мистецькі шедеври.

Необхідною умовою для утвердження більш сучасної і адекватної українським реаліям моделі ідентичності є **уточнення критеріїв національної приналежності** особи, або культурно-історичного явища. Очевидно, що без такого уточнення неможлива й зміна підходів до змісту національної ідентичності.

Значення критеріїв рідної мови, етнічного походження («національності» – в термінології радянського періоду), конфесійної приналежності суттєво відрізняється в контексті етнічної та політичної моделі нації. Якщо в контексті першої названі вище ознаки вважаються природженими і такими, що жорстко детермінують національну ідентичність, то друга модель передбачає принципову можливість свідомого вибору ідентичності і тлумачить її як свого роду сукупність договірних зобов'язань між спільнотою та індивідом.

Очевидно, що українська ідентичність в сучасних умовах матиме значно більші можливості розвитку і перспективи залучення максимального числа громадян в якості її активних носіїв у тому разі, якщо буде розвиватися в напрямку другої моделі. Поняття «українець» має при цьому набувати переважно політико-громадянського значення – як це властиво більшості європейських націй, а нині реалізовується в Росії через запровадження

самоназви «россиянин» (яку не слід ототожнювати з поняттям «росіянин» – українським еквівалентом етноніму «русский»).

При цьому, очевидно, запорукою успішності й конструктивності такого процесу буде смислова дифузія між двома типами національної ідентифікації. Засвоєння назви «українець» як спільної для всіх громадян України є неможливим без утвердження в суспільстві загальної лояльності щодо основних форм традиційної етнокультурної ідентифікації українців неминуче призводить до часткового засвоєння їх адаптованих модифікацій усіма членами спільноти.

Таким чином, до стабільна й конструктивна модель національної ідентичності в Україні має включати такі **змістовні елементи**:

- Усвідомлення і визнання історичної і культурної самобутності українського народу;
- Визнання громадянського принципу формування сучасної української нації та її полікультурного, поліконфесійного, поліетнічного складу;
- Врегулювання мовного питання за принципом розділення функцій державної мови та функцій інших мов, що можуть виконувати, серед іншого, й роль засобу міжетнічної та міжнародної комунікації (принциповим є розмежування саме функцій, а не сфер вживання);
- Розуміння того факту, що в сучасних умовах твориться нова форма української національної культури та національної самосвідомості, яка зберігає в собі світоглядні, культурні елементи, успадковані представниками різних субідентичностей від попередніх періодів, але має й принципово нові складові, що формуються під впливом нової політико-культурної суб'єктності України та досвіду співжиття різних груп в умовах української державності;
- Мотивація до творення образу нової української культурної ідентичності як принципово діалогічної, що вимагає дотримання принципу взаємоповаги, передбачає культурне взаємозбагачення, має

потенціал стрімкого розвитку та відкриває можливості творення нових культурних синтезів.

Будь-яка модель ідентичності стає працюючою, а не декларативною лише в тому разі, якщо вона спирається на суспільну згоду та належний рівень компетентності в даних питаннях більшості громадян.

Тому прийнята модель ідентичності повинна бути представлена значною кількістю культурних, пропагандистських, просвітницьких проєкцій, послідовно і творчо відтворюватися в символічному полі політики та основних комунікативних дискурсах. Основні конструктивні елементи цієї моделі мають включатися до виступів керівників держави, документів державної політики, програм офіційних святкувань і відзначень тощо. Інституційна та нормотворча політика держави має спиратися на принципи, що відповідають обраній стратегії формування та відтворення національної ідентичності.

Специфіка *державних рішень* у сфері ідентичності полягає в тому, що процеси і явища, що зазнають впливу в процесі реалізації політики ідентичності характеризуються значною інерційністю та підвищеною соціальною чутливістю. Втрата колективної ідентичності чи поява сумнівів стосовно її виправданості, актуальності й адекватності призводить до моральної фрустрації індивіда, його світоглядної невизначеності, а також девальвує ціннісно-нормативне підґрунтя суспільного життя в цілому. Тому в цій сфері недопустима як пасивність держави, так і надмірна поспішність та непослідовність пропонованих рішень і дій. Оптимальним шляхом тут є пошук консенсусних рішень.

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛІТИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

1. Корекція типу ідентичності – перехід від *ексклюзивної* моделі до *інклюзивної*, а також від *ретроспективного* способу її тлумачення до *перспективного*.

Йдеться про те, що українська ідентичність найчастіше тлумачиться як чинник, що відокремлює етнічних українців від усіх інших представників українського соціуму. На збереження і відтворення цього поділу спрямовані також зусилля деяких недержавних акторів політики ідентичності – і всередині країни, і ззовні. Натомість нова модель ідентичності має включати механізми природної інтеграції людей іншого етнічного походження та іншої культурної традиції до українського культурно-політичного простору.

Крім того, національність тлумачиться, головним чином, як спадок минулого, як обов'язок відтворювати культурно-історичний тип у сучасних умовах. Спроби розв'язання основних суперечностей ідентифікації та конфліктних ситуацій також найчастіше здійснюються через звернення до минулого (до того ж, довільно і суб'єктивно інтерпретованого усіма сторонами дискусій). Якщо ми приймаємо визначення нації як проекту, колективної місії, що визначається і реалізується за безпосередньої участі нині суцільних, то це дає змогу вийти з глухого кута взаємних претензій і недовіри.

2. Наповнення національної ідентичності *актуальним змістом*.

В контексті перегляду критеріїв ідентичності необхідно значно більшу увагу приділити тому історичному і культурному матеріалу, що, поза сумнівом, є спільним набуток громадян незалежної України. Це – не лише колізії здобуття незалежності у 1991 році та історія 20 років державного будівництва, але й сформовані за цих умов елементи власної політичної культури, ті цінності й досвід співжиття в умовах кардинальних суспільних трансформацій, які ляжуть в основу майбутніх досягнень і національного успіху. Актуалізація цих смислів у масовій свідомості дозволить більш ефективно здійснити корекцію критеріїв ідентичності, переключити увагу суспільства з деструктивних та конфліктних сюжетів на постановку і розв'язання спільних завдань.

3. Формування і закріплення *консенсусних* і *компромісних рішень* з конфліктогенних питань.

Утвердження конструктивного підходу до питань ідентичності в суспільстві має початися з прийняття зважених державних рішень, які означають не лише «правила гри», але й принципи, згідно з якими подібні проблеми будуть розглядатися і вирішуватися надалі. Основою національного діалогу в цих питаннях має стати повернення до статусу кво. Суспільство, зокрема, має повернутися до стану компромісу, що існував протягом 1989-2004 рр. у мовній політиці. Слід відокремити від офіційної державної політики ідентичності маргінальні партійні чи регіональні ініціативи щодо змін топоніміки, встановлення пам'ятників, пропозицій щодо святкувань і відзначень, що збурюють пристрасті навколо сюжетів минулого. Натомість держава повинна активно сприяти пошуку компромісних рішень, що формують основу нового суспільного договору.

4. Формування *просвітницького дискурсу* та *інтерпретаційної культури* навколо гострих питань ідентичності.

Оскільки зміст ідентичності значною мірою наповнюється історико-культурною ретроспективою, то важливо, аби вона розкривалася в неконфліктній тональності, не вносила розмежувань і протиставлень у життя сучасного суспільства. Цього можливо досягнути, якщо гострі й дискусійні питання будуть достатньо повно висвітлюватися в книгах, популярних телепередачах, знайдуть своє помірковане й аргументоване висвітлення в шкільних підручниках тощо. За цих умов навіть спроби штучного загострення чи політизації питань ідентичності залишатимуться в межах маргінальних дискурсів.

5. Накладення мораторію на використання питань ідентичності в *маніпулятивних соціальних технологіях*.

Одним з перших консенсусних рішень має бути згода відповідальних

політичних сил, впливових медіа та експертного середовища щодо уникнення провокативної постановки питань ідентичності в публічному інформаційному просторі та спільної протидії таким спробам з боку як внутрішніх, так і зовнішніх сил. Критеріями такої провокативності є намір ініціаторів постановки питання образити честь і гідність представників певної нації чи етносу, культурної чи соціальної групи, заклик до силового розв'язання питань, що мають світоглядну, ідеологічну, культурну природу. Подібні дії мають бути виключені при проведенні загальнонаціональних ток-шоу, в ході ведення передвиборчої кампанії, їх не слід виносити на референдуми, плебісцити і т. ін. Порушники такої заборони караються суспільним осудом та відмовою від публічних контактів з ними з боку учасників угоди. Деякі з обмежень (що стосуються питань для референдумів та плебісцитів, змісту і форми передвиборчих матеріалів) можуть мати законодавче оформлення, але основна форма цієї угоди – політична.

6. Накладення обмежень на радикальні зміни в **національному законодавстві**.

Подолання конфліктності в питаннях ідентичності можливе тільки за умови зняття потенційних загроз самоусвідомленню і соціальному самопочуттю громадян, які породжує політизація питань ідентичності останніх років. Основною формою таких загроз є неконтрольовані й надто різкі зміни законодавства і державної політики. Соціальна напруга може бути суттєво знижена, якщо між основними політичними силами буде досягнена домовленість, наприклад, про збереження мораторію на зміни до відповідних статей Конституції та законодавчих актів, якими визначаються принципи державної політики ідентичності у сфері міжетнічних відносин, мовної, освітньої політики тощо. Подібна домовленість, укладена між владою і опозицією (наприклад, на міжвиборчий період) слугуватиме зниженню соціально-політичної напруги та суттєво знижуватиме рівень світоглядного та культурного протистояння в суспільстві у цілому.

Утвердження модернізованої моделі ідентичності дозволить Україні стати на шлях ефективнішого розв'язання низки актуальних **суспільно-політичних проблем**, що є суттєвою перешкодою національному розвитку.

Серед передбачуваних ефектів слід особливо відзначити:

- А) Зростання показників суспільної довіри та соціального капіталу;
- Б) Підвищення легітимності державної влади;
- В) Нормалізація стосунків з зовнішніми партнерами, а також стабілізація позитивного іміджу і репутації країни в регіоні, Європі та світі.